

فصلنامه علمی- پژوهشی اخلاق پژوهی

سال سوم • شماره نهم • زمستان ۱۳۹۹

Quarterly Journal of Moral Studies
Vol. 3, No. 9, Winter 2021

تبیین اخلاق حرفه‌ای معماران

در فتوت‌نامه بنّایان

مهرداد آقاشریفیان*

چکیده

هنر و معماری از نشانه‌های تمدن و فرهنگ هر جامعه است. معماران در آموزش، طراحی و اجرا از نظام اخلاقی خاصی بهره می‌برند. بخشی از آموزه‌های اخلاقی و آداب صنفی در قالب مکتوبات صنفی و فتوت‌نامه‌های حرفه‌ای منعکس شده است. پرسش این مقاله این است که اصول اخلاق حرفه‌ای معماران در فتوت‌نامه بنّایان چیست؟ از این رو، با روش توصیفی و با مراجعه به فتوت‌نامه بنّایان و تحلیل محتوای این سند، در صدد تبیین و استخراج اخلاق حرفه‌ای معماران بوده و به دنبال بیان این مسئله است که «میراث مکتوب صنفی و آداب‌نامه‌های حرفه‌ای و فتوت‌نامه‌های صنفی و از جمله فتوت‌نامه بنّایان، در بردارنده گونه‌ای اخلاق حرفه‌ای اسلامی ایرانی است. در تحلیل فتوت‌نامه بنّایان، می‌توان مبانی و اصولی چند را بازشناخت؛ ابتدا بر توحید و الگوبرداری از پیشوایان دینی، استفاده از آیات و روایات به عنوان اسناد بالادستی، رعایت برخی فضایل اخلاقی، تخصص‌گرایی، آموزش‌های مکمل، مهارت‌های مدیریت پروژه و منابع انسانی، شناخت مشایخ حرفه، رعایت ادب شاگردی. نتیجه این که فتوت‌نامه بنّایان، گونه‌ای اخلاق حرفه‌ای مبتنی بر اصول و مبانی اعتقادی، اخلاقی و معنوی اسلامی ایرانی ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها

اخلاق حرفه‌ای، اخلاق حرفه‌ای معماران، فتوت‌نامه بنّایان، معماری سنتی.

* استادیار دانشگاه هنر اصفهان، گروه معارف اسلامی و دروس عمومی، اصفهان، ایران. . m.aghasharifian@aui.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۱۵ □ تاریخ تأیید: ۱۳۹۹/۱۲/۲۵

معماری اسلامی - ایرانی، در همهٔ مراحل برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا، استفاده و کاربرد، با انسان، ارتباطات انسان‌ها، اندیشه، فرهنگ و اخلاق مواجه است. از سوی دیگر، حاصل تلاش معماران با زندگی مادی و معنوی انسان‌ها عجین شده و اندیشه و سبک خاصی از زیستن را به دنبال دارد. عدم رعایت باورها و بایسته‌های فردی و اجتماعی در همهٔ مراحل پیش گفته، وضعیت‌های نامطلوبی را به وجود می‌آورد که در همهٔ زمان‌ها سبب بروز مشکلات خُرد و کلانی در عرصه معماری می‌شود؛ چنین وضعیتی افزون بر پدید آوردن نابسامانی‌ها در روابط اجتماعی سبب گسیختگی معماری و فرهنگ جامعه می‌شود.

این مقاله با محوریت فتوت‌نامه بنّایان به عنوان بخشی از میراث مکتوب در حوزه معماری سنتی، با این مسئله مواجه است که میراث مکتوب صنفی و آداب نامه‌های حِرَف و فتوت نامه‌های صنفی (از جمله فتوت‌نامه بنّایان)، در بردارندهٔ گونه‌ای اخلاق حرفه‌ای اسلامی-ایرانی است. دلیل انتخاب این متن، دیرینه و کهن بودن، جامعیت و عمیق بودن مباحث و موضوعات مطرح شده در آن و هدف آن نیز تلاش برای تبیین و استخراج برخی اصول اخلاق حرفه‌ای معماری بر اساس فتوت‌نامه بنّایان است. بدین منظور ضمن بررسی تحقیقات ناظر به این مسئله - با بهره‌گیری از روش‌های تاریخی، اخلاقی - به موضوع فتوت و فتوت‌نامه‌های صنفی و چیستی اخلاق حرفه‌ای اشاره کرده و ضمن تحلیل محتوای فتوت‌نامه بنّایان، اصولی را به عنوان اصول اخلاق حرفه‌ای معماران سنتی، پیش دیدگان خوانندگان فرهیخته خویش قرار می‌دهد.

۱. روش تحقیق

در این مقاله، با هدف دستیابی به برخی اصول اخلاق حرفه‌ای معماری در آینهٔ متون تاریخی، از چند روش به صورت ترکیبی استفاده شده است. ابتدا با روش «مطالعات تاریخی» به کالبدشکافی، توصیف و تحلیل فتوت‌نامه‌های صنفی به‌ویژه فتوت‌نامه بنّایان پرداخته شده و گویای این مطلب است که جریان فتوت در برهه‌ای از تاریخ حضوری پر رنگ در نظام صنفی داشته و مروج و پشتیبان ارزش‌های صنفی و معنوی بوده است. در گام بعدی، بر اساس روش «پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی» در حوزه اخلاق حرفه‌ای به استقراء و تحلیل ارزش‌های اخلاق حرفه‌ای پرداخته شده و بر اساس مطالعات پیشینی اصول اصلی آن مانند امانتداری، خدمت‌گزاری، مسئولیت‌پذیری، انضباط کاری، رفق و مدارا و خوش‌رفتاری بیان شده است. در گام سوم، بر اساس نظریهٔ «خوانش و تطبیق متون صنفی تاریخی با کدهای اخلاق حرفه‌ای به منظور مستندسازی اخلاق حرفه‌ای در

تمدن اسلامی ایرانی» به تحلیل محتوا و نشان‌گذاری متن فتوت‌نامه بنّایان پرداخته و در پیکره اصول اخلاق حرفه‌ای معماری در فتوت‌نامه بنّایان، دوازده اصل و ارزش حرفه‌ای ارائه شده است. در مجموع، پژوهش حاضر، به عنوان یک تحقیق کیفی و میان‌رشته‌ای با کاوش منابع کتابخانه‌ای، ماهیتی تحلیلی-توصیفی دارد و متکی بر استنباط و مقایسه است.

۲. پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر و بر پایه رویکردهای مختلف، آثاری درباره ریشه‌ها، منابع و اصول اخلاق معماری و معماری سنتی - به‌ویژه با نگاه اسلامی ایرانی - صورت پذیرفته است.^۱ در این مقاله، ضمن ارج نهادن به این تلاش‌ها و بهره‌مندی از نتایج پژوهش‌های پیشین، سعی شده با رویکردی مسئله‌محور و بهره‌گیری از منابع اصیل و روش تحلیل محتوا، به پرسش بنیادین پاسخ علمی داده شود و از منظر اخلاق حرفه‌ای به فتوت‌نامه بنّایان نگاه شود و می‌توان گفت این نوع رویکرد و زاویه دید تا کنون سابقه نداشته و مهم‌ترین وجه نوآوری این مقاله نسبت به آثار پیش گفته است و وجه تمایز، همان خوانش متون صنفی تاریخی با رویکرد اخلاق حرفه‌ای است.

۱۲۳

۳. فتوت‌نامه

فتوت‌نامه نوشته‌هایی در باب فرهنگ و آداب فتوت^۲ و جوانمردی است (افشاری، ۱۳۸۲، ص ۱).

۱. آثاری مانند: آئین جوانمردان و طریقت معماران (ندیعی، ۱۳۷۴). آئین جوانمردان و آموزش سنتی معماری در ایران (آزاد، ۱۳۸۴). نظام آموزش معماری در دوران پیش از مدرن بر مبنای رساله معماریه (قیومی، ۱۳۸۴). اصول چهارده گانه اخلاق حرفه‌ای معماری و شهرسازی (امین‌پور، ۱۳۹۲). اصول اخلاقی استادان سنتی هنر در آموزش شاگردان (آقاشریفیان، ۲۰۱۳)، درآمدی بر اخلاق حرفه‌ای در هنرهای اسلامی (آقاشریفیان، ۱۳۹۸).
۲. فتوت، معادل «جوانمردی» است (دهخدا، ۱۳۷۷، ۱۶۹۷۴)؛ در قرآن، حضرت ابراهیم (ع) و اصحاب کهف، مصداق «فتیان» دانسته شده‌اند (سوره کهف، آیه ۱۳)، احادیث فراوانی درباره فتوت در منابع روایی اسلامی وجود دارد. (نک: شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۹۴)؛ در عرفان نظری، «فتوت» فن پنجم از فنون تصوف است (دامادی، ۱۳۷۳، ص ۱۵۷) و از حیث تاریخی، فتوت، رسم و آئینی خاص است که از قرن‌ها پیش، در میان جوامع متمدن، مسلمانان و خصوصاً ایرانیان طرفدار داشته است (محبوب، ۲۰۰۰م، ۲۹۱). سرچشمه فتوت، تعالیم توحیدی و اخلاقی انبیا است (ناظمی، ۱۳۸۹، ص ۲۱) برخی سرچشمه آن را ایران باستان می‌دانند (کربن، ۱۳۸۳، ص ۱۰۹، ۱۳۸). فتوت، در میان مسلمانان، مجموعه‌ای از فضایل و به ویژه بخشش، مروت و شجاعت است که فتیان با این ویژگی‌ها از دیگران ممتاز می‌شدند، سپس به صورت گروه اجتماعی خاصی درآمدند که نقش بسیار مهمی در روابط اجتماعی برعهده داشتند و این گروه با شعار بخشندگی، کارسازی و دست‌گیری از مردم و با آداب خاص این آئین را به کار می‌بستند. آنها به استناد قول

بسیاری از بزرگان آثاری در فتوت به نظم و نثر، فارسی، عربی و بعضاً ترکی فراهم کرده‌اند. افکار و آداب جوانمردی یک نوع حکمت عملی برای عموم مردم است؛ ابو عبدالرحمن نیشابوری، ابن معمار بغدادی، کمال الدین عبدالرزاق کاشانی، شمس‌الدین آملی، شهاب‌الدین سهروردی، درویش علی کرکهری، نجم‌الدین زرکوب، علاءالدوله سمنانی، سید علی همدانی، ملا حسین کاشفی، نویسندگان مهم‌ترین فتوت‌نامه‌های قرن چهارم تا دوازدهم هستند (کربن، ۱۳۸۳، ص ۲۰).

۱.۳. فتوت‌نامه‌های صنفی

میان سده‌های پنجم تا هشتم هجری، بسیاری از اصناف پیشه‌وران خود را به شاخه‌ای از فتوت منسوب داشتند؛ رساله‌های اصناف نشان می‌دهد که جوانمردی پیشه‌وران، صبغه زهد و تصوف داشته است و همین نکته است که جوانمردی پیشه‌وران را از جوانمردی عیاران و سپاهیان جدا می‌کند (افشاری، ۱۳۸۴، ۷۱)؛ فتوت‌نامه چیت‌سازان، آهنگران، سلمانیان، سقّیان، قصابان، طبّاخان از جمله این‌گونه فتوت‌نامه‌ها هستند (ناظمی، ۱۳۸۹، ص ۲۴).

۲.۳. فتوت‌نامه بنّایان

فتوت‌نامه بنّایان، یکی از مهم‌ترین فتوت‌نامه‌های حرفه‌ای است از جهت یک‌تکه بودن متن، گستردگی و علمی و عمیق بودن مطالب در خور اهمیت است. این اثر در دو بخش سامان یافته: اول، اصول و کلیاتی به طور عمومی و دوم، همان اصول به صورت پرسش و پاسخ آمده است. مقولات بخش اول، دوازده مقوله است و عموماً مشتمل بر فضیلتی چون ایثار، تواضع، صدق، وفا از جانب اهل این حرفه است و در قسمت دوم، امور ارشادی این طایفه مطرح شده و سخن از پیران و مرشدان رفته که انبیاء در رأس و سپس امامان شیعه (ع) قرار دارند (خانمحمّدی، ۱۳۷۰، ص ۱۰).

→ «لا فُتِيَ إِلَّا عَلَيَّ، لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ» (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۵، ص ۲۵۹)، سیره و روش امام علی (ع) را الگو و سرمشق خویش ساخته بودند. فتوت را سه مرتبه گفته‌اند: اول «سخا» که هر چه دارد از هیچ‌کس و ندارد، دوم «صفا» که سینه را از کبر و کینه پاک و پاکیزه سازد و مرتبه آخر، وفاست که هم با خلق نگر دارد و هم با خدا. مظهر صفت فتوت، «فتا» یا «جوانمرد» نامیده می‌شود. ابراهیم خلیل الله (ع) به عقیده اهل فتوت، اول نقطه دایره فتوت و «ابوالفتیان» است و سند اهل فتوت به علی ابن ابی طالب (ع) منتهی می‌شود (فیزیابی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۹).

۱. این اثر متعلق به قرن نهم هجری است و نویسنده آن ناشناخته مانده است.

۴. ارزش‌های بنیادین در اخلاق حرفه‌ای

«اخلاق حرفه‌ای» گونه‌ای از اخلاق کاربردی است که زیر مجموعه‌ای از اخلاق هنجاری^۱ است؛ هنگامی که در دانش اخلاق از چالش‌ها و معضلات اخلاقی شاغلین در فنون و حرفه‌ها بحث می‌شود «اخلاق حرفه‌ای» شکل می‌گیرد. این دانش به دنبال تبیین مبانی، الزامات و مسئولیت‌های اهل حرف و صنایع است؛ مسئولیت‌های فرد در قبال خود و دیگران در زندگی شخصی، مسئولیت‌های فرد در قبال خود و دیگران در زندگی شغلی و همچنین، مسئولیت‌های فرد در قبال صنف و سازمان در قبال محیط بیرونی و برونی (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۵، ص ۱۳۷).

در اندیشه متفکران اخلاقی می‌توان ارزش‌هایی را به عنوان اصول اخلاق حرفه‌ای در هر سه ساحت پیش گفته، به دست داد از جمله: امانت‌داری، خدمتگزاری، مسئولیت‌پذیری، انضباط کاری، پی‌گیری، مهرورزی، رفق و مدارا، خوش رفتاری، فروتنی، بردباری، دادرزی، نفی خودکامگی (حسینی، ۱۳۹۰، ص ۸۵)؛ همچنین هنجارهایی چون رقابت‌طلبی، صداقت، احترام به دیگران، توجه به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، عدالت و انصاف، همدردی، وفاداری در آن مطرح است (امیری و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۱۴۰).

۱۲۵

تبیین اخلاق حرفه‌ای معماران در فتوت‌نامه بنیان

۵. ضرورت خوانش متون صنفی تاریخی با رویکرد اخلاق حرفه‌ای

در تمدن اسلامی-ایرانی با آثاری مواجه می‌شویم که در بردارنده آداب معنوی حرف و فتوت اصنافی است؛ این سلسله آداب و سنت‌ها به مثابه اخلاق حرفه‌ای پیشرفته، همه‌جانبه و متعالی‌اند. این آثار و مصادر ارزشمند، خود متأثر از منابع و آموزه‌های اصیل اسلامی چونان قرآن، احادیث، فلسفه و عرفان هستند و این امر اهمیت پرداختن به منابع تاریخی با رویکرد اخلاقی را نشان داده و در زمانه کنونی و دوران سیطره فناوری جدا از معنویت، ضرورت استخراج اخلاق حرفه‌ای اسلامی-ایرانی را دو چندان ساخته است.^۲

۱. پژوهش‌های اخلاقی را به سه گونه اصلی تقسیم می‌کنند: یک، مطالعات و پژوهش‌های توصیفی؛ ۲) مطالعات تحلیلی یا فرا اخلاقی و ۳) اخلاق هنجاری یا اخلاق دستوری (نک: مصباح یزدی، ۱۳۸۱، ص ۲۱). با بررسی میراث کهن و ارزشمند دانشمندان و فلاسفه اسلامی به آثار ارزشمندی برمی‌خوریم که به بررسی اخلاق و آداب در حوزه خاص پرداخته‌اند. نظیر اخلاق حکمرانی، اخلاق دانشوری، فتوت‌نامه‌ها و کتاب‌هایی مانند آداب المتعلمین و منیة المرید فی آداب المفید و المستفید، نوشته شهید ثانی.

۲. دانشوران، صنعتگران و هنرمندان ما به اخلاق پژوهی و اخلاق‌مداری در حوزه فردی، اجتماعی و شغلی اهتمام ویژه

محتوای فتوت نامه بنایان	گدگاری
الحمد لله رب العالمين. و الصلوه و السلام علي خير خلقه محمد و آله اجمعين.	ذکر
این رساله ایست اندر آداب فتوت بنایان. که منسوب است به امام کامل و حی ناطق امام جعفر صادق (ع) که آن بزرگوار چنین گفته و نوشته اند.	انتساب
تا اهل این حرفه بدانند و در یاد گیرند.	هدف
بدان ای جوانمرد که فتوت صرف کردن وجود است یا در اطاعت حق یا در راحت خلق	تعریف
چنانکه پیر جوانمردان شیخ ما نجم الدین زرکوب گفته است: «الفتوه علی ثلثه اقسام. اولها محافظة امرالله، و الثاني محافظه سنة رسول الله، و الثالث الصحبة مع اهل الله». و حقیقت فتوت ترک ماسوی الله است. معنی آنست که فتوت بر سه قسم است: اول، نگاه داشتن فرموده خدای تعالی، دوم نگاه داشتن سنت مصطفی (ع) و سوم صحبت کردن با اهل خدا و در حقیقت فتوت آنست که هر چه جز حق باشد ترک گوید.	استناد به شیخ اقسام فتوت
بدان که اصل فتوت ایثار است و این طریق جز با ایثار راست نیاید.	تعریف
از «حدیقه عدوی» روایت است که مرا ابن عمی بود که روز حرب یرموک وی را نیافتم. قدری آب برداشتم و به طلب او برخواستم. گفتم اگر اندک رمقی از وی باقی باشد آبی در حلق او ریزم و قدری بر وی زنم. چون بدو رسیدم هنوز رمقی از وی مانده بود. گفتم آیت دهم؟ به دست اشارت کرد بلی. در آنحال آواز شخصی بگوش او رسید که می گفت آه. اشارت کرد که اول بدو ده. نزد وی رفتم. هشام بن عاص بود. خواستم که آیت دهم او نیز آوازی دیگر شنید که می گفت آه. گفت اول او را ده. چون بدو رسیدم در گذشته بود. نزدیک هشام آمدم او نیز رفته	انتساب به شهدا

داشته اند؛ این موضوع را می توان به سهولت در تاریخ و تراش، سیره و منش آن ها مشاهده کرد. از جمله مآخذی که می توان آن ها را آینه اندیشه و روش ایشان دانست، مکتوباتی است که ایشان از خود به یادگار گذاشته اند؛ تدوین دهها اثر مکتوب در رعایت اخلاق و ادب علم و هنر، آداب دانی حکمت و صناعت، کسب نامه ها و فتوت نامه های اصنافی، گویای آن است که این فرزندان، معتقد و میراث دار یک نظام آموزشی، تربیتی همه جانبه بودند که هم مهارت و تخصص در آن طراحی شده بوده و هم اهلیت، معنویت و اخلاق.

کُدگذاری	متن و محتوای فتوت نامه بنایان
	بود. به نزدیک عم خویش آدمم او نیز روح تسلیم کرده که فتوت یعنی این.
۸ صفت اخلاقی	و هشت خصلت است که بر فتیان ثابت است. چهار آن عام و چهار آن خاص این گروه باشد.
قطب دایره فتوت	چنانکه قطب دایره فتوت، امیر المؤمنین علی - علیه السلام - بدان اشارت فرمود حیث قال: اصل الفتوه الوفا و الصدق و الامن و السخاء و التواضع و النصیحه و هدایه و توبه و لایستاهل الفتوه الا من یستعمل هذه الخصال.
انتساب به حضرت علی (ع)	از آن چهار که این طایفه را باشد خاص نخستین تواضع است که خود اول مرتبه است از مراتب شجاعت و شجاعت چنان باشد که نفس را مغلوب عقل گردانی، و این خصلت تمام نشود الا بقلت اعتنا نفس در حق خویش، و عدم التفات او به خطر و قدر خود، و از حلم لازم آید. قال الله تعالی: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا».
چهار صفت خاص بنایان	دوم، صفت امن است. قال الله تعالی: اولئك لهم الامن و هم مهتدون. و دیگر فرماید «لِيُطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ». و این صفتی است که همگان را لازمست و اهل این حرفه را خاص. و هر که دل او به نور حق منور نشد، و از ظلمات شک و جهالت خلاص نیافت، همواره مستوحش و ترسان و بددل و پریشان باشد؛ چه ترس از خواص تاریکی و تیرگیست، و امن از خواص روشنی.
استناد به شیخ	آورده اند که حاتم اصم، رحمة الله علیه، روایت کرد که گفت: من با شقیق بلخی در بعضی از وقایع و حروب خراسان به غزای رفته بودم. در میان معرکه بر شقیق رسیدم. گفت دل خود را چگونه می یابی، گفتم: چنانکه در شب زفاف، هیچ فرقی نمی یابم. گفت: من با این حد ایمنم، و سپر بیفکند و سلاح باز کرد و سر بر سپر نهاد و بخواب باز رفت، چنانکه آواز عظیم ^۱ او بشیدند. و این است امن و طمانینه قلب. سیم، صفت صدق است که آن مبنی و اساس حکمت است و اول درجات آن. و از این جهت امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - فرموده است: لا مروءة لکذوب؛ یعنی دروغزن را مردمی محالست. صدق در نیت استقامت قصدست در توجه به جناب او تعالی، بهر کار که در آن شروع کند.
کاربرد آیات قرآن	
زشتی دروغ	
چهار صفت خاص	

۱. خرناسه، خُرخر نمودن در خواب

متن و محتوای فتوت نامه بنایان	کُدگذاری
<p>چنانکه فرمود: فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ، بر وجهی که هیچ غرضی از ماسوی الله بدان مشوب نباشد، و هر چه کند خالصا مخلصا خدای را کند بدون ریا. و هیچ چیز در طریق جوانمردی بتر از دروغ نیست تا گویند مردی راستی است. و دروغ را حیض الرجال خوانند و هیچ عیب و ناجوانمردی قبیح تر از آن ندانسته اند.</p> <p>چهارم و از اشراف خصائص این طایفه و فاست و صدق عهد و وعد؛ که گفته اند: «المرء اذا وعد وفى». و از این جهت است که حق جل و علی ایشان را بدان مدح فرموده و انبیاء را بدان بستود. قال الله تعالى: «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ» و در وصف اسمعیل - علیه السلام - گفت: «إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ». و امیرالمومنین علی - علیه السلام - در ذکر اصول فتوت، وفا را بر همه مقدم داشته است.</p>	<p>کاربرد آیات</p> <p>تقدم وفا</p>
<p>و دیگر بدان که شرایط عام و استعداد فتوت نزد این طایفه هفت است. اول، ذکور بودن است؛ چه فتوت صفت شرف و کمال است و انوثت مستلزم نقص و اذلال. قال الله تعالى: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» و قال النبی - علیه السلام - «هن ناقصات عقل و دین». دوم، بلوغ است؛ چه بلاغت مبدأ ظهور عقل و خروج قوت ملکی از قوه به فعل است. سیم، داشتن عقل است؛ چه آن وسیلت بنده است بحق و واسطه کسب کمال. قال النبی - علیه السلام - «عبد الناس اعقلهم، و نحن معاشر الانبياء امرنا ان نتخاطب الناس على قدر عقولهم». چهارم، دین داشتن است؛ زیرا فتوت کمال دین است و کمال هر چیز متفرع از اصل خواهد بود و فرع بی اصل محال. پنجم، صحت باطن نداشته باشد؛ چون مخنث بودن یا جذام و برص. ششم، مروّت داشتن است و آن از لوازم صفات فطرت است؛ همچنانکه فتوت مبنا و اساس ولایت است. هر که صاحب مروّت نباشد فتوت نیابد، و هر که صاحب فتوت نباشد، بولایت نرسد. قال علي - علیه السلام - «من الفتوه المرء رعاية آخرته، و من مروته صيانته وجهه». هفتم، حياء و آن ناصیه کمال و دلیل نجابت جوهر نفس است. قال النبي عليه السلام: «الحياء من الايمان».</p>	<p>شرایط هفت گانه عام</p> <p>استناد به قرآن، حدیث و سنت</p>
<p>از آن آلات و اسباب که به غیر از لوازم بنایان و اهل فتوت را لازم آید هفت چیز است. کارد و ناخن چین و سر تراش و شانه و مسواک و میل و منقاش. و اما کارد در</p>	<p>هفت وسیله و اسباب لازم</p>

متن و محتوای فتوت نامه بنایان	کُدگذاری
<p>همه حال به کار آید؛ در بریدن گوشت و خوردن خربوزه و تراشیدن خلال، و شانه که محاسن بدان بیاراند و این از واجبات است و شانه باید که درست و مستقیم باشد و درو شکستگی نباشد که آن مایه نقصان دارنده اش است. و داشتن سر تراش واجب است که اگر سر تراش نباشد، به وقت نیاز محتاج دیگری باشد و این ترك ادب است. و دیگر ناخن چین واجب است که هم بدان موهای زائد چون موی سبلیت و بینی اگر دراز باشد کوتاه نماید که آن ترك سنت است. منقاش و میل هر دو وسیله تمام است که به یکی چون خاری یا تیغی در انگشت خلد در آورند، و میل از بهر آنست تا آلودگی گوش بدان پاک نمایند که بزرگان گفته اند آلودگی گوش، دلیل بر غفلت است و غفلت بر صاحب فتوت روا نباشد. و آخرین از این اسباب مسواک است و آن خوب پاره ایست که بدان دندانها بشویند و مسواک کردن سنت پیامبر و دیانت اسلام است و سنت جوانمردان؛ چه که گفته اند نماز با مسواک یک در ده باشد، و بلکه یکی در هفتاد.</p>	<p>اهل فتوت</p> <p>استناد به بزرگان</p> <p>استناد به سنت</p>
<p>و از آن اسباب که بنایان را خاص لازم است نیز هفت اسباب است که: تیشه است و ماله است و قالب است و ناوه است و ریسمان است و شاغول است و چوب زاویه است که هر يك را بکاری ساخته اند که از آن دیگر پیر نیاید و اما تیشه از برای شکستن سنگ و خشت باشد و ماله بجهت میزان کردن گل روی کار و قالب برای همسان کردن گل روی کار تا از جوانب آویخته نشود و ناوه برای آوردن گل در پای کار و ریسمان به جهت طراز کردن صف خشتها و سنگها و شاغول از برای میزان کردن ارتفاع کار، بنای نیک آنست که اینهمه در راه رضای خداوند و خلق خداوند بکاربرد و از طریق صلاح منحرف نگردد.</p>	<p>هفت ابزار ویژه بنایان</p> <p>رضای خدا و خلق</p>
<p>بدان که بنایان را مراتبی است که ایشان را بدان مراتب شناسند. پایین ترین مرتبه مزدور باشد که کار گل از او برآید و ناوه بر سر گیرد و در این طریق هنوز مبتدی است. دو دیگر صاحب است که حد واسط میان استاد و مزدور و او اندک مایه از بنائی حاصل کرده، ولی هنوز به مرتبه استادی نرسیده سه دیگر استاد بناست که داند هر وسیله را چگونه بکار برد و خشت را چگونه بر سر خشت نهد و چگونه از عهده قوس و ستون و غیر آن برآید</p>	<p>سلسله مراتب بنائی</p>

متن و محتوای فتوت‌نامه بتایان	کُدگذاری
اگر پرسند اول بتا که بود بگو که اول بتا ابراهیم خلیل بود - علیه السلام - که خانه کعبه بنا کرد. دیگر گفته‌اند اول بتا نوح پیامبر بود - علیه السلام - که چون طوفان بنشست شهرها و روستاها دیگر بار بساخت و مردمان در آن شهرها و روستاها سکنی گزیدند و آبادانی زیاد شد.	انتساب به انبیاء، اولیاء و صالحان
	اول بتا
اگر پرسند بزرگتر بتایان که بود بگوی که پیغامبر ما بود - صلوات الله علیه - که چون سیل بیامد و بنای کعبه بنشست، حضرتش با دیگر مؤمنان به تجدید بنای آن اقدام کردند و حجرالاسود بدست خویش بر آن نهاد.	بزرگ‌ترین بتا
	کریم‌ترین بتا
اگر پرسند کریم‌ترین بتایان که بود، بگوی علی بود، امیرالمومنین - علیه السلام - که در بنای مسجد مدینه پیامبر را معاضدت کرد. و او سر جوانمردان است و بزرگترین ایشان در مقام چنان که حدیث در مقام اوست، «لافتی الا علی لا سیف الاذوالفقار».	۴ پیر شریعت
اگر پرسند که چهار پیر شریعت تو کیست، جواب بگو چهار پیغمبر مرسل؛ اول آدم صفی؛ دوم، ابراهیم خلیل؛ سیم، موسی کلیم؛ چهارم، خاتم انبیاء محمد مصطفی صلوات الله علیه.	۴ پیر طریقت
اگر پرسند که چهار پیر طریقت تو کیست، بگو که اول ایشان حضرت جبرائیل بود. دویم، حضرت میکائیل. سیم، حضرت اسرافیل و چهارم، حضرت عزرائیل.	۴ پیر حقیقت
اگر پرسند که چهار پیر حقیقت تو کدامند، جواب ده: اول، پدر؛ دوم، معلم؛ سیم، استاد و چهارم، پدر عروس.	۴ پیر معرفت
اگر پرسند چهار پیر معرفت کدامند. جواب بگو که اول، شیخ عطار؛ دویم، خواجه حافظ شیرازی؛ سیم، شاه شمس تبریزی و چهارم، ملای رومی.	
اگر پرسند که چند استاد بتا بوده‌اند و نخستین ایشان چه کس است، بگو که دوازده تن بودند چنانکه امام بحق ناطق (امام جعفر صادق علیه السلام) فرموده است که دوازده تن استاد کامل بودند که پیر همه ایشان حضرت امیرالمومنین علی - علیه السلام - بود. حسن بصری نخستین ایشان بود که بنای خانقاه بدست خویش بگرد؛ دویم، استاد عباس حلبی بود؛ سیم، استاد روئین بغدادی؛ چهارم، بکران قریشی؛ پنجم، استاد شکری آلوسی؛ ششم استاد باب الله؛ هفتم، استاد شاه میر سبزواری؛ هشتم، استاد مقبل مکرری؛ نهم، استاد نجف بنازکی؛ دهم، استاد رحمان علمداری؛ یازدهم، استاد یوسف مصری؛ دوازدهم، استاد نعمان مدائنی که کار بر ایشان ختم شد.	۱۲ استاد بتا

متن و محتوای فتوت نامه بنایان	کُدگذاری
<p>اگر پرسند که چند اصل است بنائی را بگو که پنج اصل است: اول، با طهارت بودن؛ دویم، بر جاده راستی بودن؛ سیم، با حیا بودن و نظر از غیر برداشتن؛ چهارم، کم سخن گفتن؛ پنجم، به ادب بودن نزد مشایخ و بزرگان.</p>	<p>پنج اصل بنائی</p>
<p>اگر پرسند که چند حکم باشد بنائی را، بگو که ده حکم است. اول، آنکه هر صبح که برخیزد از علم شریعت و طریقت باخبر باشد تا استادی او را مُسَلِّم باشد؛ دویم، هر کس را در خور حوصله و توانایی کار فرماید؛ سیم، با سخاوت و خیر باشد؛ چهارم در کار خود استاد باشد و آنچه را که انجام دهد چنان باشد که از برای خود نماید؛ پنجم با همه کس به خلق نیکو پیش آید؛ ششم، تنگ حوصله نباشد؛ هفتم، فقیر دوست باشد؛ هشتم کارگران و زیر دستان خود را به نان و جامه شفقت نماید؛ نهم، پسران مردمان را عزیز دارد؛ دهم، آنکه در کار خود چُست و چالاک باشد.</p>	<p>ده حکم بنائی</p>
<p>اگر پرسند که کدام خصلت بنایان بیشتر به کار آید، بگو حیا؛ چرا که حیا و چشم پاک داشتن از خصلت‌های جوانمردان است و بخصوص بنایان را بکار آید که چون بر کار بالا روند، چشم پاک دارند و در خانه دیگران ننگرند و چون ناخواسته عورت دیگران ببند چشم بسته دارد و هرگز چون بر کار باشد، به اطراف ننگرد و آنچه ببند چشم پوشد.</p>	<p>اهمیت صفت حیا</p>
<p>اگر پرسند که چون بر سر کار روی، کدام آیه از کتاب خدا را قرائت کنی، بگو که این کلام خداوند را که فرماید: «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى».</p> <p>اگر پرسند چون تیشه به دست گیری کدام آیه خوانی، بگو که: «يَوْمَ يَقْرَأُ الْمَرْءُ مِنْ آخِيهِ * وَأُمِّهِ وَآبِيهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ».</p> <p>و اگر پرسند چون ماله بدست گیری، چه گویی: بگو: از قرآن خوانم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا».</p> <p>و اگر پرسند چون قالب بدست گیری چه خوانی، بگو: قوله تعالى: «لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى * الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى».</p> <p>اگر پرسند چون ناوه بر دست گیری، چه گویی، بگو: «فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ * فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ».</p> <p>و اگر پرسند چون ریسمان بدست گیری چه گویی، بگو: «فَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا</p>	

متن و محتوای فتوت‌نامه بنایان	کدگذاری
<p>فِي الْقُبُورِ * وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ».</p> <p>اگر پرسند چون شاغول افکنی کدام آیه خوانی، بگو: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ».</p> <p>و چون پرسند اگر چوب زاویه بدست گیری چه گویی، بگو از قرآن می خوانیم که «يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ نَا وَ اغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ».</p> <p>و اگر پرسند چون ماله بر گل کشی کدام آیه از قرآن خوانی، بگو: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا».</p> <p>و چون پرسند که اگر طرح گنبد اندازی و طاق‌ها راست کنی چه گویی، بگو: «يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ نَا وَ اغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ».</p> <p>و اگر پرسند آنگاه که زاویه‌ها در بندی چه خوانی، بگو: از قرآن که فرماید: «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرِي».</p> <p>و اگر پرسند آن زمان که بر کار بالا روی و بر ارتفاع بایستی چه خوانی، بگو: «عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَكْفُرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ يُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ».</p> <p>و اگر پرسند چون پایین آیی و بر زمین قرارگیری چه گویی، بگو: «وَبُرَزَتِ الْجَحِيمِ لِمَنْ يَرِي * فَأَمَّا مَنْ طَغَى * وَ آثَرَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا * فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوِي».</p> <p>و اگر پرسند چون دست در گل کنی، چه گویی: بگو از قرآن خوانم که «إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ».</p> <p>و اگر پرسند چون خشت بر یکدیگر نهی کدام آیه خوانی، بگو «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زُلْزَالَهَا».</p> <p>و اگر پرسند چون گل بر قالب نهی چه خوانی، بگو: «يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا».</p> <p>و اگر پرسند که قالب از کجا آمده است بگوی که چوب آن از بهشت است، و چون [چوب] آن شمشاد است.</p> <p>و اگر پرسند چون خشت دو نیمه کنی چه خوانی، بگوی: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ».</p>	<p>ذکرهای مخصوص هر عمل بنایی ۱۸ موقعیت ۱۸ آیه</p>

۱۴۲

فصلنامه علمی- پژوهشی اخلاق پژوهی

شماره ۹ زمستان ۱۳۹۹

۶. مبانی، اخلاق و آداب معماران در فتوت‌نامه بنایان

چنانکه گفته شد، فتوت‌نامه بنایان از جمله مکتوباتی است که به مبانی، اخلاق و آداب فتيان در

حرفه‌بنایی پرداخته و محتوای آن بسیار ارزشمند و قابل استفاده است. در ادامه، با نشان‌گذاری محتوای این اثر به برخی از ارزش‌های معنوی-صنفي آن، اشاره می‌کنیم. این عناوین، ذیل سه لایه مبانی، اخلاق و آداب رفتاری قابل طرح و تحلیل است.

الف) مبانی؛ شامل توحیدمحوری، اقتدا به پیامبران و اولیا در معماری، آیات و روایات و سخن مشایخ به عنوان اسناد بالا دستی به هدف اعتبارآفرینی، استناد متون صنفی به اولیاء اللّه و امامان اهل بیت (ع).

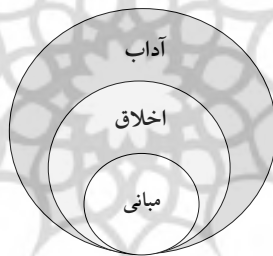
ب) اخلاق؛ شامل ارزش‌های اخلاقی کلیدی در معماری، کسب و احراز شرایط اولیه، آموزش‌های مکمل (اخلاقی-معنوی)، تخصص و کسب مهارت‌های لازم.

ج) آداب؛ شامل رعایت آداب شرعی و اصول بهداشتی، دانستن و رعایت سلسله‌مراتب آموزشی و شغلی، شناخت الگوهای شغلی، مشایخ حرفه و رعایت ادب شاگردی، رعایت مهارت‌های مدیریت پروژه و مدیریت منابع انسانی.

۱۳۳

تبیین اخلاق حرفه‌ای معماران در فترت نامه بنیادین

۱.۶. توحیدمحوری

از منظر پیشینیان، بر اساس اصل قرآنی «مالکیت الهی»،^۱ توانمندی، هنر، استعداد، امکانات، خاک و خانه، همه متعلق به حضرت حق و بر اساس اصل «تسخیر»^۲ استفاده و تصرف در آن

۱. به مالکیت مطلق حقیقی الهی در بسیاری از آیات قرآن کریم تذکر داده شده است: در آیات ۶۲-۶۳ سوره زمر، می‌فرماید: «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ * لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ؛ خدا آفریدگار هر چیزی است و اوست که بر هر چیز نگهبان است. کلیدهای آسمان و زمین از آن اوست و کسانی که نشانه‌های خدا را انکار کردند، آنانند که زیانکارانند». همچنین، نک: سوره بقره، آیه ۲۵۵؛

سوره آل عمران، آیه ۲۶؛ سوره مائده، آیه ۱۲۰؛ سوره اعراف، آیه ۱۵۸؛ سوره نور، آیه ۴۲.

۲. آیه ۳۲ سوره ابراهیم: «... وَ سَخَّرَ لَكُمْ الْفَلَکَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ»؛ ... و خداوند کشتی را برای شما رام گردانید تا به فرمان او در دریا روان شود و رودها را برای شما مسخّر کرد» به این معنا اشاره دارد. همچنین آیات ۱۲ و ۱۴ سوره نحل؛ آیه ۶۵ سوره حج و آیه ۲۰ سوره لقمان.

به عنوان امانت‌های الهی در اختیار انسان است؛ این فرهنگ توحیدباوری و خدا محوری در شئون گوناگون سریان دارد از جمله دستور به ذکر و تذکر آیات الهی، توسل به اسماء و صفات و تجلیات حضرت حق در این چارچوب معنا می‌یابد.

اگر پرسند که چون بر سر کار روی کدام آیه از کتاب خدا را قرائت کنی، بگو که این کلام خداوند را که فرماید: «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى»^۱... و اگر پرسند چون قالب بدست‌گیری چه خوانی، بگو قوله تعالی: «لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى * الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى»^۲ * «أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى»^۳... و چون پرسند که اگر طرح گنبداندازی و طاق‌ها را راست کنی چه گویی، بگو: «يَقُولُونَ أَتَمِّمُ لَنَا نُورَنَا وَآغْفِرُ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»^۴ (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

۶.۲. اقتدا به پیامبران و اولیا در معماری

در باور اهل حرفه، پیامبران گذشته و اولیای الهی، هر کدام صاحب حرفه‌ای بوده‌اند و ایشان، ایجاد و ابتکار حرفه‌های گوناگون را به یکی از صالحان، نسبت می‌دادند.^۵ چنانکه در فتوت‌نامه بنایان، نخستین بنا، حضرت نوح یا حضرت ابراهیم (ع) دانسته شده؛ حضرت محمد (ص)، بزرگ‌ترین و حضرت علی (ع)، کریم‌ترین بنا و قطب دایره فتوت شمرده شده‌اند.

اگر پرسند کریم‌ترین بنایان که بود، بگوی علی بود،... که در بنای مسجد مدینه پیامبر را معاضدت کرد. و اوسر جوانمردان است و بزرگ‌ترین ایشان در مقام، چنانکه حدیث در مقام اوست، «لَا فَتَىٰ إِلَّا عَلِيٌّ، لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ» (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۴).

۱۳۴

فصلنامه علمی-پژوهشی اخلاق پژوهی

شماره ۹ زمستان ۱۳۹۹

۱. سوره نجم، آیه ۳۹.

۲. سوره لیل، آیه ۱۵-۱۶.

۳. سوره عبس، آیه ۲.

۴. سوره تحریم، آیه ۸.

۵. این باور، علاوه بر جنبه‌های ظاهری در پیوند صاحبان حرف با هم و یک نوع صنف‌گرایی، در بردارنده نکات مهم تربیتی و اخلاقی بوده است. صنعتگران، معتقدند که اصالت حرفه از شناخت ولی‌ای که آن را پایه نهاده، محقق می‌شود و با این شناخت برای کارآموز اطمینان خاطر حاصل می‌شود و بر رغبت او نسبت به آن کار افزوده می‌گردد و بر این باور بودند که معرفت ولی، کسب را حلال می‌گرداند.

حرفه اولیا و انبیا در قرآن، حدیث و مکتوبات صنفی

حرفه اولیای الهی در مکتوبات صنفی	اولیا و انبیا	حرفه پیشوای توحیدی در قرآن و حدیث
کشاورزی، نمدمالی و کفشدوزی	حضرت آدم (ع)	هزار حرفه، خطنویسی، کشاورزی، نساجی، خیاطی، نجوم، طب و زراعت
کشاورزی، دامداری، بنایی و نانواپی	حضرت ابراهیم (ع)	ساختمان‌سازی
خیاطی، علم حساب و نجوم	حضرت ادريس (ع)	خیاطی، حساب، نجوم، کتابت و خطاطی، نقشه‌کشی و شهرسازی
معماری	حضرت اسماعیل (ع)	ساختمان‌سازی
زره‌سازی، آهنگری و زنبیل‌بافی	حضرت داوود (ع)	زره‌سازی، آهنگری و زنبیل بافی
سدسازی	حضرت ذوالقرنین (ع)	سدسازی
حصیربافی، شناخت ادویه، عقاقیر ^۱ و حکومت	حضرت سلیمان (ع)	حصیربافی و زمامداری
کشاورزی، شبانی و بافندگی	حضرت شعیب (ع)	کشاورزی، شبانی
سنگ‌کاری و بافندگی	حضرت شیث (ع)	حکمت و ریاضیات و کشاورزی
نجاری، کشاورزی و رنگرزی	حضرت عیسی (ع)	ساخت اشیای گلی
خزانه‌داری و کشاورزی	حضرت یوسف (ع)	برنامه‌ریزی اقتصادی
تجارت، شبانی و کشاورزی	حضرت محمد (ص)	تجارت، شبانی

۱۳۵

تبیین اخلاق حرفه‌ای معماران در فتوت‌نامه بنیان

کشاورزی و کارگری	حضرت موسی (ع)	کشاورزی و کارگری
نجاری و کشاورزی	حضرت نوح (ع)	کشتی سازی و کشاورزی

۶.۳. آیات و روایات و سخن مشایخ به عنوان اسناد بالادستی به هدف اعتبار آفرینی

با بررسی متون صنفی درمی یابیم که نویسندگان آنها به انحای گوناگون و فراوان از آیات قرآن و روایات^۱ و همچنین سخن بزرگان بهره برده اند؛ این امر صرفاً به عنوان تیمن و تبرک، زیور و زینت نبوده، بلکه نشانی از ارتباط ذهن، زبان و زندگی این مردمان با فرهنگ و معارف قرآن، متون دینی و مرجعیت رفتار صالحان است. در فتوت نامه بنیایان برای هر یک از افعال و اعمال حرفه ای آیه ای توصیه یا ذکر سفارش شده است:

و اگر پرسند آن زمان که بر کار بالا روی و بر ارتفاع بایستی چه خوانی، بگو: «عسی ربکم ان یغفر عنکم سیناتکم و یدخلکم جنات تجری من تحتها الانهار».^۲
و اگر پرسند چون پایین آیی و بر زمین قرارگیری چه گویی، بگو: «وَبُرِّزَتِ الْجَحِیْمُ لِمَنْ یَرَى * فَاَمَّا مَنْ طَغَى * وَآثَرَ الْحَیَاةَ الدُّنْیَا * فَاِنَّ الْجَحِیْمَ هِیَ الْمَأْوِی *».^۳
و اگر پرسند چون دست در گل کنی چه گویی: بگو از قرآن خوانم که: «إِلَّا الَّذِیْنَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ»^۱ (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

۱. بررسی این روایات از منظر دانش های حدیثی (رجال و درایه) نیازمند پژوهشی مستقل است، اما به اجمال، می توان گفت که با توجه به موضوع این فتوت نامه ها که حوزه حکمت عملی (اخلاق و تربیت) است، بنا به قاعده «تسامح در ادله سنن»، نویسندگان این متون توجه چندانی به بحث های سندی و دلالتی احادیث آنها نداشته و بر همین اساس، اعتبار این احادیث یکسان نبوده و برخی از این روایات، صحیح و برخی ضعیف است.
۲. اشاره به آیه ۸ سوره تحریم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَكْفُرَ عَنْكُم سَيِّئَاتِكُمْ وَ يُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بَأْيَمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتَيْمُكَ لَنَا نُورًا وَ اغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ؛ ای کسانی که ایمان آورده اید، به درگاه خدا توبه ای راستین کنید، امید است که پروردگارتان بدیهایتان را از شما بزداید و شما را به باغ هایی که از زیر [درختان] آن جویبارها روان است در آورد. در آن روز خدا پیامبر [خود] و کسانی را که با او ایمان آورده بودند خوار نمی گرداند: نورشان از پیشاپیش آنان، و سمت راستشان، روان است. می گویند: پروردگارا، نور ما را برای ما کامل گردان و بر ما ببخشای، که تو بر هر چیز توانایی».
۳. اشاره به آیه «وَبُرِّزَتِ الْجَحِیْمُ لِمَنْ یَرَى * فَاَمَّا مَنْ طَغَى * وَآثَرَ الْحَیَاةَ الدُّنْیَا * فَاِنَّ الْجَحِیْمَ هِیَ الْمَأْوِی *» و جهت برای هر که بیند آشکار گردد. اما هر که طغیان کرد، و زندگی پست دنیا را برگزید، پس جایگاه او همان آتش است» (سوره نازعات، آیه ۳۶ - ۳۹).

۴.۶. استناد متون صنفی به اولیاء الله و امامان (ع)

این موضوع بیشتر برای اعتباربخشی و اطمینان مخاطب بوده و بیان کردن این بزرگان به عنوان سرحلقه اهل صنعت است و بیشتر جنبه تربیتی دارد؛ چنان‌که فتوت‌نامه بنایان منتسب به امام صادق (ع) شده است.

این رساله ایست اندر آداب فتوت بنایان که منسوب است به امام کامل، و حی ناطق، امام جعفر صادق - علیه السلام - که آن بزرگوار چنین گفته و نوشته‌اند تا اهل این حرفه بدانند و در یاد گیرند (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۲).

۵.۶. کسب و احراز شرایط اولیه

شرایط اولیه جوانمردان هفت چیز است (توجه به حداقل‌ها) که داوطلب باید این شرایط اولیه را بدست آورد. چونان: مرد بودن، بلوغ، عاقل بودن، دینداری، سلامت جسم، مروّت داشتن و حیا.

۱۳۷

بدان که شرایط عام و استعداد فتوت نزد این طایفه هفت است. اول، ذکور بودن است... دوم، بلوغ است... سیم، داشتن عقل است... چهارم، دین داشتن است،... پنجم، صحت و سلامت جسم به گونه‌ای که عیب فاحش ظاهر و باطن نداشته باشد... ششم، مروّت داشتن است و آن از لوازم صفات فطرت است، هفتم، حیا (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۳).

تئین اخلاق حرفه‌ای معماران در فتوت‌نامه بنایان

۶.۶. ارزش‌های اخلاقی کلیدی در معماری

پس از احراز شرایط حداقلی (شرط ورود)، اهل حرفه و استادان هنر، شرط بقای فرد در صنعت و پیشه را آراستگی و ادب برشمرده و تخلّق به اخلاق جوانمردی و پاک گردیدن از هر گونه رجس و ناپاکی را لازم دانسته‌اند (اصل اهلیت). در فتوت‌نامه بنایان، برخی صفات از اهمیت ویژه برخوردارند. از آن جمله «ایثار» که اصل فتوت نام گرفته، «خُلق نیکو، صبر،

→
۱. اشاره به آیه ۳ سوره مبارکه عصر.

فقیر دوستی، سخاوت، نصیحت، هدایت، توبه، تواضع، طمأنینه، صدق و وفا، طهارت، کم گویی، اتقان در کار، وجدان کاری و رعایت حق مصرف کننده» و از همه مهم تر «حیا» است (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۲-۱۵).

هشت خصلت است که بر فقیان ثابت است: چهار آن عام و چهار آن خاص این گروه باشد؛ چنانکه قطب دایره فتوّت، امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - بدان اشارت فرمود^۱ (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۲).

۶.۶.۱. ارزش محوری حیا در معماری

بسامد صفت حیا در فتوّت نامه بنّایان قابل توجه و تأمل است و نشان از اهتمام ویژه به این صفت دارد و این صفت را پر کاربردترین صفت اخلاقی در هنر معماری و بنّایی کرده است؛ چنانکه «حیا» (۱) از اصول پنج گانه، (۲) از شروط عام فتوّت و (۳) مهم ترین صفت یک معمار و بنّا است.

اگر پرسند که کدام خصلت بنّایان بیشتر بکار آید، بگو: حیا، چرا که حیا و چشم پاک داشتن از خصلت های جوانمردان است و بخصوص بنّایان را بکار آید (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

از نکات مهم و جالب در این بخش، تأکید برخی اصناف و مشاغل نسبت به برخی صفات اخلاقی خاص است؛ چنانکه در فتوّت نامه بنّایان، صفت «حیا» نقش محوری دارد و بر آن تأکید شده است و در فتوّت نامه آهنگران، به نماز توجه و تأکید شده است.

در تحلیل این موضوع، به نظر می رسد چون لازمه کار ساختمان و بنّایی، رفتن بر ارتفاع و به طور طبیعی، مشاهده اندرونی منازل همسایگان بوده از این رو، صفت حیا و چشم پآکی مهم و مورد عنایت مضاعف شمرده شده است. در شغل آهنگری، عنایت ویژه بر نماز شده است: «سؤال: اگر ترا پرسند که در کار آهنگری چند شرایط است؟ جواب بگو که دوازده شرایط است ... نهم، پنج وقت نماز گزاردن» (افشار، ۱۳۸۹، ص ۱۲)؛ زیرا افروختن کوره آتش و گداختن آهن، نیاز به زمان

۱. کهن ترین منبعی که این سخن را نقل کرده، تحفة الاخوان فی خصائص الفقیان: در بیان اصول فتوّت و آداب فقیان اثر کمال الدین عبدالرزاق کاشانی در قرن هفتم هجری است (کاشانی، ۱۳۶۹، ص ۱۷).

فراوان و تمرکز بسیار دارد و از این رو، آهنگر باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی کند که این فعالیت‌های زمان‌بر، در وقت نماز واجب قرار نگرفته و به آن ضرری وارد نکند؛ آهنگر نمی‌تواند به راحتی در اثنای کار، کوره آتش را رها کرده و نماز گذارد و از این رو، باید تدبیر کند تا کار با وقت نماز تداخل ننماید.

اوصاف اخلاقی حرفه‌ای در متون صنفی (فتوت نامه بنّایان)

بررسی محتوا		متن
عرصه	کدگذاری	
فردی	طهارت ظاهر و باطن	اگر پرسند که چند اصل است بنّائی را بگو که پنج اصل است: اول، با طهارت بودن؛ دویم، بر جاده راستی بودن؛ سیم، با حیا بودن و نظر از غیر برداشتن؛ چهارم، کم سخن گفتن؛ پنجم، به ادب بودن نزد مشایخ و بزرگان.
فردی-اجتماعی	صادقانه عمل کردن	اگر پرسند که چند حکم باشد بنّائی را، بگو که ده حکم است. اول آن که هر صبح که برخیزد از علم شریعت و طریقت باخبر باشد تا استادی او را مُسَلِّم باشد. دویم، هر کس را در خور حوصله و توانائی کار فرماید.
فردی	حیا و عفت در نگاه و دامن	سیم، با سخاوت و خیر باشد، چهارم در کار خود استاد باشد و آنچه را که انجام دهد؛ چنان باشد که از برای خود نماید. پنجم با همه کس به خلق نیکو پیش آید. ششم تنگ حوصله نباشد. هفتم، فقیر دوست باشد.
فردی	کم و مفید سخن گفتن	هشتم، کارگران و زیردستان خود را به نان و جامه شفقت نماید. نهم، پسران مردمان را
اجتماعی-سازمانی	ادب داشتن نسبت به استادان و بزرگان حرفه	
فردی	آگاهی‌های اخلاقی-مهارتی	
سازمانی	برنامه‌ریزی و تقسیم کار	
اجتماعی	سخاوت و خیر خواهی	
سازمانی	اتقان و استحکام در کار	
اجتماعی	حُسن خلق در برخورد با مردم، مردم‌داری	
اجتماعی	بردباری و عدم بی‌حوصلگی	
اجتماعی	توجه به فقرا	
سازمانی	احترام به زیردستان و همکاران	

۱۳۹

فردی	فعال و چُست و چابک، عدم تنبلی	عزیز دارد. دهم آنکه در کار خود چُست و چالاک باشد. اگر پرسند که چون بر سر کار روی کدام آیه از کتاب خدا را قرائت کنی، بگو که این کلام خداوند را که فرماید: «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى».
اجتماعی	انفاق و دستگیری نسبت به زیردستان و همکاران	
فردی	ذکر گفتن و قرآن خواندن	

۶.۷. تخصص و کسب مهارت‌های لازم

اهل این صنعت که اکنون اهل فتوّت است باید ابزار کارخویش را بشناسد و از بهترین و جدیدترین ابزار استفاده نماید. از این‌رو، در فتوّت‌نامه بنّایان ابزار اصلی کار بنّایی را که هفت وسیلهٔ تیشه، ماله، قالب، ناه، ریسمان، شاغول و چوب زاویه است، معرفی کرده و برای هر کدام شرحی می‌نگارد و در آن اشاره می‌کند که «بنای نیک آن است که این همه در راه رضای خداوند و خلق خداوند به کار برد و از طریق صلاح منحرف نگردد» (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۴).

۶.۸. آموزش‌های مکمل (اخلاقی. معنوی)

از جلوه‌های منحصر به فرد فرهنگ اسلامی، ارتباط ظاهر و باطن، صناعت و فضیلت است؛ از منظر پیشینیان، اهل هر حرفه به مقام استادی در حرفه نمی‌رسد جز این که در ساحت معنوی نیز مراحلی را طی کرده باشد و از این‌رو، بسیاری از استادان، خود از اهل معنویت و اخلاق بوده‌اند؛ چنانکه در وصف استاد علی اکبر اصفهانی (معمارباشی جامع عباسی در میدان نقش جهان - امام خمینی - اصفهان)، او را مرد کدخدایی، در نهایت آرامی و صلاح و درویشی توصیف کرده‌اند^۱ (نصرآبادی، ۱۳۶۱، ص ۱۳۸) در فتوّت‌نامه بنّایان در بیان احکام ده‌گانه بنّایی، نخستین حکم را آشنایی با «علم شریعت و طریقت» می‌داند تا بدین سبب «استادی او را مُسلّم باشد» (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

۱. ابیات باقی مانده از استاد علی اکبر نیز گویای توجه ایشان به اخلاق و معنویت بوده است. نصرآبادی این ابیات را چنین نقل کرده است:

آن کس که به نفس خود تَبّردی دارد
با خویش همیشه سوز و دردی دارد
گراغ غافل نشوی که بازگردی دارد (نصرآبادی، ۱۳۶۱، ص ۱۳۸).

گر خاک شود عدو و بر باد رود

۶.۹. رعایت مهارت‌های مدیریت پروژه و مدیریت منابع انسانی

آثار و ابنیه تاریخی و گزارش‌های تاریخی، به‌خوبی گواه این امر هستند که استادان و معماران این بناها بر اساس دانش و تجربه، مهارتی فوق‌العاده در مدیریت این پروژه‌ها - چه در بُعد فیزیکی و چه در بُعد نیروی انسانی - داشته‌اند؛ چنان‌که در فتوت‌نامه بنایان از استادی در حرفه (تخصص کافی)، چالاکی و ورزیدگی در کار، تعهد، وجدان کاری و مسئولیت‌پذیری «آنچه را که انجام دهد چنان باشد که از برای خود نماید». توجه به توانایی افراد در قبول کارها، احترام به کارگران و همکاران، مهربانی و وسعت مالی برای ایشان «شفقت به نان و جامه» تربیت عزیزانه شاگردان، به عنوان لازمه استادی و حکم بنایی نام برده است (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

۶.۱۰. شناخت الگوهای شغلی، مشایخ حرفه و رعایت ادب شاگردی

در نظر پیشینیان، اصلی‌ترین وظیفه شاگرد، شناخت، پیوند و الگوبرداری از پیران و بزرگان حرفه است؛ این مهم تنها از طریق انتخاب استاد وارسته در قید حیات و رعایت ادب شاگردی نسبت به آن استاد بوده است. بدین سبب در فتوت‌نامه بنایان بعد از ذکر اولین، بزرگ‌ترین، کریم‌ترین بنایان، به معرفی پیران شریعت، طریقت، حقیقت و معرفت پرداخته و رعایت ادب نزد بزرگان را از اصول بنایی توصیف می‌نماید (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۴-۱۵).

۶.۱۱. دانستن و رعایت سلسله مراتب آموزشی و شغلی

مراتب آموزشی و حرفه‌ای بنایی که در فتوت‌نامه بنایان اشاره شده به ترتیب: مزدور یا شاگرد خُرد که «کار گِل از او برآید و ناوه بر سر گیرد و در این طریق هنوز مبتدی است» آغاز شده در مرتبه بعدی، صاحب که «اندک مایه از بنائی حاصل کرده، ولی هنوز به مرتبه استادی نرسیده» و در مرتبه نهایی استادی بنا است که «داند هر وسیله را چگونه به کار برد و خشت را چگونه بر سر خشت نهد و چگونه از عهده قوس و ستون و غیر آن برآید» بدین ترتیب، هر کدام کار مشخصی دارند و باید این سلسله مراتب به دقت رعایت شود (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۴).

۶.۱۲. رعایت آداب شرعی و اصول بهداشتی

همراه داشتن و دانستن وسایل و ابزار بهداشتی هفت‌گانه کار، ناخن‌چین، سرتراش، شانه،

مسواک، میل (میله یا سوزن) و منقاش (موی چینه) که هر کدام نماد و نشانه یکی از آداب و سنن شرعی است بر ایشان لازم بوده است. در فتوت‌نامه بنایان کاربرست هر یک از این ابزار و وسایل بیان شده است (خانمحمدی، ۱۳۷۱، ص ۱۴).

۷. نتیجه‌گیری

این پژوهش در پی پاسخ به این سؤال بود که اصول اخلاق حرفه‌ای معماران در فتوت‌نامه بنایان چیست؟ پس از بررسی و تحلیل فتوت‌نامه بنایان، مبانی، اخلاق و آداب آن استخراج شد. این پژوهش به این نتیجه رسید که این فتوت‌نامه، مبتنی بر توحید و الگوبرداری از پیشوایان الهی است. در آن از آیات و روایات و سخن مشایخ به عنوان اسناد بالادستی استفاده شده است و با نسبت دادن متن فتوت‌نامه بنایان به امامان و اهل بیت (ع)، اعتباربخشی شده و نیز در آن به رعایت اصولی چند از سلوک اخلاقی همچون ایثار، خلق نیکو، صبر، فقیردوستی، سخاوت، نصیحت، هدایت، توبه، تواضع، طمأنینه، صدق و وفا، طهارت، کم‌گویی، اتقان در کار، وجدان کاری و رعایت حق مصرف‌کننده و «حیا» اشاره شده است. سپس به تخصص‌گرایی، آموزش‌های کمال‌بخش، مهارت‌های مدیریت پروژه و منابع انسانی، شناخت مشایخ حرفه، رعایت ادب شاگردی، رعایت سلسله مراتب شغلی و رعایت سنت‌های شرعی و اصول بهداشتی پرداخته شده است. بنابراین، مشخص می‌شود که فتوت‌نامه بنایان، گونه‌ای اخلاق حرفه‌ای مبتنی بر اصول و مبانی اعتقادی، اخلاقی و معنوی اسلامی-ایرانی ارائه می‌دهد.

۱۴۲

فصلنامه علمی-پژوهشی اخلاق پژوهی

شماره ۹

زمستان ۱۳۹۹

فهرست منابع

* قرآن کریم. (ترجمه: محمد مهدی فولادوند) قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.

ابن بابویه، محمد بن علی. (شیخ صدوق). (۱۴۱۳ق)، کتاب من لایحضره الفقیه. (تصحیح: علی اکبر غفاری، ج ۲). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. اسلامی، سید غلامرضا؛ مندگاری، کاظم. (۱۳۸۴). آموزش معماری و تربیت معماران، مقالات اولین هم‌اندیشی معنویت و آموزش هنر. تهران: فرهنگستان هنر.

اسلامی، محمد تقی و جمعی از نویسندگان. (۱۳۸۷). اخلاق کاربردی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

افشار، ایرج. (۱۳۸۹). فتوت‌نامه آهنگران. ماهنامه اطلاعات حکمت و معرفت. ۱۲، ۱۱-۱۲. افشاری، مهرا و مدائینی، مهدی. (۱۳۸۱). چهارده رساله در باب فتوت و اصناف. تهران: نشر چشمه. افشاری، مهرا. (۱۳۸۲). فتوت‌نامه‌ها و رسائل خاکساریه (سی رساله). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

افشاری، مهرا. (۱۳۸۴). آئین جوانمردی: مرام و سلوک طبقه عامه ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

امیری، علی تقی؛ همتی، محمد؛ مبینی، مهدی. (۱۳۸۹). اخلاق حرفه‌ای؛ ضرورتی برای سازمان. فصلنامه معرفت اخلاقی، ۴(۱)، ۱۳۷-۱۶۰.

آزاد، میترا. (۱۳۸۴). آئین جوانمردان و آموزش سنتی معماران در ایران. مقالات اولین هم‌اندیشی معنویت و آموزش هنر. تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.

آقاشریفیان، مهرداد؛ امین‌پور، احمد. (۱۳۹۲). فتوت‌نامه معماری، اصول چهارده‌گانه اخلاق حرفه‌ای معماری و شهرسازی. مجله فیروزه اسلام دانشگاه هنر اسلامی تبریز. ۱، ۳۴۷-۳۷۴.

آقاشریفیان، مهرداد. (۱۳۹۸). درآمدی بر اخلاق حرفه‌ای در هنرهای اسلامی. اصفهان: دانشگاه هنر اصفهان و پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

حسینی، لیلا. (۱۳۹۰). اخلاق حرفه‌ای در آموزه‌های اسلامی. ماهنامه کار و جامعه. ۱۳۶، ۸۱-۹۱.

خانمحمدی، علی اکبر. (۱۳۷۰). فتوت‌نامه معماران و بنایان. فصلنامه صفا، ۵، ۱۰-۱۵. دامادی، محمد. (۱۳۷۳). الادب والمروه از صالح بن جناح و مروان بن جناح، با تحقیق در فراز و فرود فتوت و جوانمردی، (تصحیح و ترجمه: محمد دامادی). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۳). لغتنامه دهخدا. تهران: نشر دانشگاه تهران.

شریف‌زاده، سید عبدالمجید. (۱۳۷۸). روش‌های سنتی در آموزش هنر. کتاب ماه هنر. ۱۳، ۱۴، ۱۵-۱۷. شریفی، احمد حسین. (۱۳۸۹). آئین زندگی (اخلاق کاربردی). قم: نشر معارف.

صراف، مرتضی. (۱۳۷۰). رسایل جوانمردان: مشتمل بر هفت فتوت‌نامه. تهران: معین، انجمن ایران‌شناسی فرانسه.

فرامرز قراملکی، احد. (۱۳۸۵). اخلاق حرفه‌ای. تهران: نشر مجنون.

فیزابی، بهمن. (۱۳۸۷). آموزش در هنرهای سنتی ایران: بررسی سنت‌های آموزشی هنروری در

فتوت نامه‌ها. آینه خیال. ۱۱، ۱۲۸-۱۳۱.

قیومی بیده‌ندی، مهرداد. (۱۳۸۴). نظام آموزش معماری در دوران پیش از مدرن بر مبنای رساله معماریه، هم اندیشی معنویت و آموزش هنر. تهران: فرهنگستان هنر.

کاشانی، کمال‌الدین عبد الرزاق. (۱۳۶۹). تحفة الاخوان فی خصائص الفتيان. (مقدمه و تصحیح: محمد دامادی). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۲۹ق). اصول کافی. قم: دارالحدیث.

کاشفی، حسین. (۱۳۵۰). فتوت نامه سلطانی. (به اهتمام محمد جعفر محبوب). تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران

کرین، هانری. (۱۳۸۳). آئین جوانمردی. (ترجمه: احسان نراقی). تهران: انتشارات سخن.

محبوب، محمد جعفر. (۲۰۰۰م). آئین جوانمردی یا فتوت. نیویورک: Bibliotheca Persica Press. مددپور، محمد. (۱۳۹۰). تجلیات حکمت معنوی در هنر اسلامی. تهران: شرکت چاپ و نشر

بین الملل.

مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۸۱). فلسفه اخلاق. (تحقیق: احمد حسین شریفی). تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.

ناظمی، میترا. (۱۳۸۹). آئین جوانمردی. مجله اطلاعات حکمت و معرفت. ۱۲، ۲۰-۲۶

ندیمی، حمید. (۱۳۸۹). روش استاد و شاگردی، از نگاهی دیگر، نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی. ۴۴، ۲۷-۳۶.

ندیمی، هادی. (۱۳۷۴). آئین جوانمردان و طریقت معماران. مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ارگ بم. (ج ۲). تهران: انتشارات میراث فرهنگی.

نصرآبادی، میرزا محمد طاهر. (۱۳۶۱). تذکره نصرآبادی. (به کوشش وحید دستگردی). تهران: فروغی.

Agha sharifian Esfahani, Mehrdad & Aminpoor, Ahmad & Aghaharifian. Hamid. (2013). the ethical principles of the art Masters at the traditional Trainings of students. (Comparative study at the Epistles of Adab-al-mashgh, Memarieh, Sanaeih, Mason's Fotovat.nameh and others).

International Conference on Architecture and Built Environmen. Kuala Lumpur, Malaysia. 871-884

[https://www.academia.edu/35746262/The_ethical_principles_of_the_art_Masters_at_the_traditional_Trainings_of_students.](https://www.academia.edu/35746262/The_ethical_principles_of_the_art_Masters_at_the_traditional_Trainings_of_students)

۱۴۴

فصلنامه علمی- پژوهشی اخلاق پژوهی
شماره ۹
زمستان ۱۳۹۹